

Н. І. НОВАЛЬСЬКА

<https://orcid.org/0000-0002-6331-9217>

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕКОНОМІЧНА КОН'ЮНКТУРА І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА

Наукові праці МАУП. Серія Економічні науки, 2018, вип. 56(2), с. 77–85

<https://doi.org/10.32689/2523-4536-2018-02-77-85>

Розглянуто питання стану внутрішньому ринку продовольчих товарів в Україні. Визначено його взаємозв'язок із питанням забезпечення продовольчої безпеки. Проаналізовано кількісні і якісні характеристики пропорцій попиту і пропозиції продовольчих товарів на внутрішньому ринку України. Зокрема, наведено характеристику набору продуктів харчування і рівень задоволення нормативної потреби за основними видами продуктів харчування, розглянуто баланси продовольчих ресурсів України. Висвітлено тенденції експортно-імпортних відносин.

На внутрішньому ринку продовольчих товарів під впливом складної економічної та політичної ситуації у державі, нестабільної кон'юнктури зовнішніх ринків збуту виникають істотні потенційні загрози для розвитку агробізнесу в Україні. Тому актуальності набуває питання аналізу динаміки змін на ринку продовольства з метою прийняття та реалізації своєчасних та обґрунтованих заходів з метою стабілізації зазначеного ринку, забезпечення балансу інтересів вітчизняного виробника та споживача.

Питання становлення та розвитку вітчизняного ринку продовольства розглядається у наукових працях вітчизняних вчених-аграрників, зокрема: П. Т. Саблука [1], В. І. Бойко, П. І. Гайдуцького, С. М. Кваша [2], О. М. Шпичака та ін. За даною тематикою існує чимало публікацій, при цьому залишається досить спірних та невирішених питань за означеним напрямом дослідження.

Метою дослідження є вивчення стану економічної кон'юнктури та проведення аналізу динаміки розвитку ринку продовольства в Україні.

Основні результати дослідження. Пропорції між споживанням і виробництвом є вихідними положеннями формування параметрів і пропорцій між галузями агропромислового комплексу та характеризують рівень продовольчої безпеки країни.

Головною метою аграрної політики є забезпечення продовольчої безпеки держави. Досягнення цієї мети передбачається здійснювати шляхом форму-

вання економічно ефективної структури агропромислового виробництва, його оптимізації, наповнення продовольчого ринку вітчизняними товарами не менш як на 80 %.

Продовольча безпека — це здатність держави гарантувати задоволення потреб населення країни в продуктах харчування на рівні, який забезпечує нормальну життєдіяльність населення. Самозабезпечення є основною частиною продовольчої незалежності держави. Під самозабезпеченням розуміють здатність держави задовольняти основні потреби населення в продовольстві за рахунок вітчизняного виробництва.

У 1995 році на українському ринку продовольства 50,0 % продуктів харчування були вітчизняного виробництва, в 2000 р. — 50 %, 2005 р. — 78,6 %, 2015 р. — 75,2 %. У випадку, коли питома вага імпорту становить понад 30 % — це є загрозою продовольчої безпеки, а менше 10 % — свідченням того, що населенню гарантовано незалежність від будь-яких економічних і політичних катаклізмів і забезпечення продовольством вітчизняного виробництва. Згідно з міжнародними стандартами для забезпечення продовольчої безпеки імпорتنі надходження не повинні перевищувати 20 % загального обсягу продовольства, що споживається у країні.

Основними параметрами рівня продовольчої безпеки є:

- ступінь задоволення фізіологічних потреб населення країни в поживності харчового раціону;
- вміст у продуктах шкідливих речовин (екологічний фактор);
- рівень фізичної і економічної доступності продуктів харчування для різних груп населення;
- рівень залежності від імпортних надходжень сировини і готової продукції АПК;
- розміри стратегічних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб.

Трансформація структури і місткості ринку агропромислової продукції визначають спеціалізацію сільського господарства і харчової промисловості, які, своєю чергою, впливають на рівень забезпечення суспільних потреб у продовольстві.

До складу продовольчого комплексу АПК входять підприємства, що здійснюють виробництво сільськогосподарської сировини та її переробку, заготівлю, зберігання і реалізацію продовольства. Її об'єктами є сільське господарство, харчова промисловість, торгівля, громадське харчування, заготівля, транспортування, зберігання. Критерієм соціально-економічної ефективності продовольчого комплексу виступає ступінь задоволення потреб населення в продуктах харчування вітчизняного виробництва. Сільське господарство і харчова промисловість є соціально орієнтованими, а тому структура виробництва визначається, насамперед, внутрішнім попитом [3].

Структура продовольчої безпеки зумовлена двома групами факторів: структурою потреб населення, яка формується під впливом матеріального і культурного рівня життя населення, включаючи платоспроможний попит;

ресурсний потенціал продовольчого комплексу та АПК загалом, що зумовлює реальну здатність задоволення потреб населення.

Проаналізуємо кількісні і якісні характеристики пропорцій попиту і пропозиції:

- співвідношення раціональних норм споживання на душу населення з фактичним рівнем по конкретним видам продукції;
- пропорції між обсягами виробництва і споживання продуктів у розрахунку на душу населення (це співвідношення відображає рівень самозабезпечення та використання продукції на кінцеве невиробниче споживання).

У світі спостерігається тенденція до зміни характеру торгівлі і попиту на продовольство, що пов'язують зі зміною грошових доходів населення, з підвищення нормативів до стандартів якості на продукти харчування. Еластичність попиту на продовольство (залежність зростання попиту на продовольство при зростанні доходу) є більшою в бідніших країнах, ніж у багатих. Це означає, що при зростанні доходу витрати на продовольство збільшуються у бідніших країнах, але зростання обсягів споживання не є однаковим на різні групи харчування.

Показником рівня розвитку держави є доступність продовольства, що визначається як частка витрат на продукти харчування у сімейному бюджеті. Її підвищення з одночасним зниженням продовольчого споживання характеризує низький рівень розвитку країни. Згідно зі статистичними даними в Україні продукти харчування в структурі сукупних місячних витрат домогосподарств становили в 2016 р. 51,2 %, в 2017 р. — 48,4 %. У середньому вартість харчування однієї людини в 2016 р. була на рівні 46 грн у день, у 2017 р. 54 грн у день. Існує суттєва різниця в харчуванні між різними групами домогосподарств з низькими та високими доходами.

Якісними показниками продовольчого забезпечення країни є характеристика набору продуктів харчування і рівень задоволення нормативної потреби за основними видами продуктів. Дані табл. 1 свідчать про зміни структури набору продуктів харчування протягом 1990–2017 рр.: значна нестача високобілкових продуктів тваринного походження, яку населення компенсує більш дешевими хлібопродуктами. Потреба в білках покривається переважно за рахунок рослинних продуктів на 64,0 %, тоді як згідно з медичними нормами України 61,1 % білка, що надходить до організму людини, має бути тваринного походження. За даними Державної служби статистики в 2017 році рівень споживання лише картоплі перевищив межу мінімальних норм харчування на 15,65 %. Найбільш напруженим залишається становище у забезпеченні населення продукцією тваринного походження. Спостерігається тенденція до перевищення темпів зростання цін на дану продукцію порівняно з темпами зростання доходів населення. У 2017 році споживання яєць, олії, овочів і баштанних культур, хліба і хлібопродуктів майже відповідають встановленим нормам. Протягом досліджуваного періоду відбувалися істотні коливання в структурі споживання окремих видів продуктів харчування.

Таблиця 1

**Динаміка споживання основних продуктів харчування
в розрахунку на душу населення, кг за рік**

Продукти	Норма споживання	1990	1995	2000	2010	2015	2017
М'ясо і м'ясопродукти	80	68	39	33	52,0	50,9	51,7
Молоко і молокопродукти	380	373	244	198	206,4	209,5	200
Яйця, штук	290	272	171	164	290	280	273
Риба та рибопродукти	20	17,5	3,6	8,3	14,5	8,6	10,8
Цукор	38	50	32	37	37,1	35,7	30,4
Олія	13	11,6	8,2	9,3	14,8	12,3	11,7
Картопля	124	131	124	135	128,9	137,5	143,4
Овочі і баштанні	161	102	97	101	143,5	160,8	159,7
Фрукти і ягоди	90	47	33	29	48	50,9	52,8
Хліб і хлібопродукти	101	141	128	124	111,3	103,2	100,8

Таким чином, існуюча структура споживання продуктів харчування не відповідає нормативній. Показники виробництва продовольства не гарантують повноцінного харчування населення, раціон якого, найперше, залежить від рівня платоспроможності.

Неповноцінне харчування негативно позначається на здоров'ї і працездатності населення. Науковцями встановлено, що в середньому для здійснення трудової діяльності організму потрібно 3600 Ккал залежно від структури зайнятості, а зменшення цього показника на 10–20 % впливає на зниження продуктивності праці на 25–78 %

Проаналізуємо детальніше попит і пропозицію на внутрішньому ринку України окремо за основними видами продуктів харчування (табл. 2).

Таблиця 2

Баланси продовольчих ресурсів України, 2000–2017 рр., тис. т

Показник	2000	2005	2010	2015	2017
1	2	3	4	5	6
Баланс м'яса і м'ясопродуктів					
виробництво	1663	1597	2059	2323	2318
імпорт	38	325	378	158	233

1	2	3	4	5	6
експорт	163	82	48	245	351
фонд споживання	1611	1844	2384	2179	2195
Баланс молока та молочних продуктів					
виробництво	12658	13714	11249	10615	10281
імпорт	50	112	273	78	132
експорт	1100	1901	956	464	835
фонд споживання	9786	10625	9470	8995	8496
Баланс яєць					
виробництво	508	753	985	969	896
імпорт	2	5	7	11	7
експорт	0	1	75	126	155
фонд споживання	471	647	767	694	670
Баланс зернових і зернобобових культур					
виробництво	24459	38016	39271	60126	61917
імпорт	1010	226	175	190	255
експорт	1330	12650	14239	38338	42499
фонд споживання	7748	7750	6808	5897	5655
Баланс картоплі					
виробництво	19838	19462	18705	20839	22208
імпорт	11	5	30	17	24
експорт	1	6	8	15	18
фонд споживання	6660	6386	5914	5892	6091
Баланс овочів і баштанних продовольчих культур					
виробництво	6195	7606	8873	9792	9721
імпорт	29	100	311	95	129
експорт	30	150	335	212	444
фонд споживання	5002	5663	6581	6890	6783
Баланс плодів, ягід і винограду					
виробництво	1966	2133	2154	2539	2458

1	2	3	4	5	6
імпорт	179	860	1130	588	819
експорт	88	305	353	324	291
фонд споживання	1439	1750	2203	2179	2242

У структурі виробництва м'яса і м'ясопродуктів у 2017 році за основними видами переважає м'ясо птиці (51,12 %) та свинина (31,75 %). Також тенденція спостерігається в структурі експорту так імпорту [4].

Через низький рівень доходів зріс попит населення на картоплю. На сьогодні ринок цієї продукції відзначається певною особливістю — низька територіальна мобільність картоплі через те, що вона споживається переважно в місцях її виробництва. Ця ситуація пов'язана з тим, що основне виробництво картоплі зосереджено в особистих підсобних господарствах населення і можливості виробника її транспортувати обмежені.

За даними табл. 2 рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні в минулому році становив: м'ясо і м'ясопродукти 105,1 %, молоко та молочні продукти — 107,7 %, яйця — 119,8 %, зернові — 292,9 %, картопля — 101,7 %, плоди, ягоди та виноград — 82,9 %, овочі та продовольчі баштанні — 102,9 %. Таким чином, можна визначити, що обсяги виробництва основних видів продовольства перевищують обсяги потреб у внутрішньому використанні на території України. Маємо експортний потенціал: суттєве зростання експорту продовольчих ресурсів за досліджуваний період [4].

Зв'язуючою ланкою між виробництвом і споживанням є ринок, який впливає на пропорційність структури виробництва та структуру споживчих потреб. Для доставки продукції споживачу необхідним є формування виробничої інфраструктури, що складається з матеріально-технічної бази, складського і транспортного господарства, системи зв'язку і інформації. Розвиток виробничої інфраструктури забезпечує мобільність ресурсів комплексу.

Сучасний ринок у світі становить розгалужену і багаторівневу структуру. Складовим елементом функціональної структури ринку є товарний ринок, який, своєю чергою, підрозділяється на споживчий ринок засобів виробництва та ринок інформації. Для ефективного функціонування ринкового механізму необхідні певні умови: самостійність і незалежність діючих на ринку агентів у поєднанні з їх економічною відповідальністю, вільний вибір товаровиробником спеціалізації виробництва та напрямів реалізації виготовленої ним продукції, укладення угод між рівноправними партнерами, недопущення монополізму, формування обґрунтованої цінової політики, здійснення впливу державних органів на процес реалізації продукції за умови стимулювання чи захисту інтересів товаровиробників на основі законодавчо закріплених заходів.

Для здійснення ефективного збуту необхідно вирішити питання: транспортного забезпечення; надійного зберігання швидкопсуючих продуктів з

мінімальними втратами; тарпакування; якісного сортування продукції; застосування послуг мережі комунікацій для швидкого обміну інформацією.

Розглянемо тенденції експортно-імпорتنих відносин в аграрній сфері.

У першій половині 2018 року в структурі експорту сільськогосподарської продукції переважає соняшникова олія (2,2 млрд дол. США). Далі лідируючі позиції в структурі експорту займають кукурудза, пшениця, ячмінь, соя, макуха соняшникова. Ці продукти формують 82 % українського експорту сільськогосподарської продукції.

Відповідно до меморандуму, який підписали Міністерство аграрної політики із зернотрейдерами в 2018 році, на експорт може бути відправлено 8 млн т продовольчої пшениці та стільки ж фуражної.

Стосовно структури імпортованої сільськогосподарської продукції до України першу позицію посідає насіння соняшнику (в першому півріччі 2018 р. обсяг закупок становив 213,3 млн дол. США), потім риба заморожена (159,9 млн дол. США), кукурудза (108,6 млн дол. США). Також до України імпортують тютюнову сировину, цитрусові, продукти для годівлі тварин, спирт етиловий не денатурований, банани, олію пальмову. Основними країнами імпортерами є: Польща, Німеччина, Туреччина, США, Франція, Нідерланди, Італія, Індонезія, Норвегія, Китай [4].

Структурні зрушення значною мірою перебувають під дією цінового фактора. За радянських часів ціни на продовольство були значно заниженими. Запровадження в 60-х роках практики регулювання доходів шляхом дотацій на сільськогосподарську продукцію не забезпечувало паритетності [2].

Як засвідчує світова практика, ціни на продукцію сільського господарства завжди “відстають” від цін на продукцію інших галузей народного господарства, і, відповідно, доходи сільськогосподарських товаровиробників є меншими. У зв’язку з цим аграрна політика на ринку продовольства реалізується шляхом регулювання: цін на продукцію, якісних параметрів та каналів реалізації продукції, доходів товаровиробників. Ці заходи здійснюються шляхом розробки і впровадження комплексу програм, які мають за мету регулювання рівня цін і доходів, здійснення контролю за якістю продукції, проведення наукових і освітніх заходів, розвиток інформаційної інфраструктури і маркетингової діяльності, коригування попиту і пропозиції на ринку продовольства, ефективного використання аграрного ресурсного потенціалу. Так, у США з метою підтримки цін на продукти харчування та доходів сільськогосподарських товаровиробників застосовують наступні заходи: транзитні платежі, “безповоротні позики”, закупівля товарно-кредитною кооперацією надлишків харчових продуктів, страхування врожаю, маркетингові квоти, державні програми фермерських позик, програми консервації земель, маркетингові угоди і накази (замовлення), програми продуктової допомоги тощо.

На сучасному етапі розвитку економіки успішне вирішення продовольчої проблеми набуває виняткового значення. Вирішення проблеми відставання виробництва продуктів харчування від потреб населення, формування експортного потенціалу та забезпечення продовольчої безпеки зумовлює необхідність удосконалення структури агропромислового виробництва.

Висновки та пропозиції. Отже, наведено результати вивчення стану економічної кон'юнктури та проведення аналізу динаміки розвитку ринку продовольства в Україні. Пропорції між споживанням і виробництвом є вихідними положеннями формування параметрів і пропорцій між галузями агропромислового комплексу та характеризують рівень продовольчої безпеки країни. До якісних показників продовольчого забезпечення країни слід віднести: характеристику набору продуктів харчування і рівень задоволення нормативної потреби за основними видами продуктів. Зв'язуючою ланкою між виробництвом і споживанням є ринок, який впливає на пропорційність структури виробництва та структуру споживчих потреб.

Структура виробництва має визначатися, виходячи з пріоритетності продовольчої безпеки держави. Пріоритетність соціально-економічної мети має стати орієнтиром структурних зрушень в аграрній та продовольчій політиці держави.

Цільовою настановою у соціально-економічній політиці держави має бути пріоритетність продовольчої доступності, а метою державної політики — досягнення середніх показників продовольчого споживання на рівні розвинених країн або на рівні рекомендованих медичних норм. Мета продовольчої політики держави полягає в оптимальному забезпеченні потреб населення в продуктах харчування.

Джерела:

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М. В. Присяжнюк та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, В. М. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Мельсель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011, 1008 с.
2. Експорт та імпорт продукції аграрного сектора економіки: стан та тенденції / [С. М. Кваша та ін.]; за ред. С. М. Кваші. К., ННЦ ІАЕ, 2013. 80 с.
3. *Новальська Н. І.* Науково-методичні основи регулювання структури агропромислового виробництва: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03. / Новальська Надія Іванівна. Київ, 2002, 163 с.
4. Статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України" / відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ: Держ. служба статистики України, 2018. 59 с.

Noval'skaya N. I. Economic situation and trends of food market development.

The challenges of the domestic food market in Ukraine are considered. Its relationship with the issues of food security has been determined. The quantitative and qualitative characteristics of proportions of demand and supply of food products on the domestic market of Ukraine are analyzed. In particular, the characteristics of a set of food products and the level of satisfaction of regulatory requirements for the main types of food products are presented, the balance of food resources of Ukraine is considered. The tendencies of export-import relations are considered.

At the current stage of economic development, a successful solution to the food problem becomes of the utmost importance. The solution of the problem of lagging food production from the needs of the population, the formation of export potential and food security, necessitates the improvement of the structure of agro-industrial production.

The article presents the results of the study of the state of the economic situation and the analysis of the dynamics of the food market in Ukraine. The ratio between consumption and production is the starting point for the formation of parameters and proportions between the branches of the agro-industrial complex and characterizes the level of food security of the country. Qualitative indicators of food supply of the country are a characteristic of a set of food products and the level of satisfaction of regulatory requirements for the main types of products. The link between production and consumption is a market that affects the proportionality of the structure of production and the structure of consumer needs.

The production structure should be determined on the basis of the priority of food security of the state. The priority of the socio-economic goal should be the benchmark for structural changes in the agrarian and food policies of the state.

The goal of the state's socio-economic policy should be to prioritize food availability, and for state policy purposes, to achieve average food consumption at the level of developed countries or at the level of recommended medical standards. The purpose of the food policy of the state is to optimally meet the needs of the population in food products.

<https://doi.org/10.32689/2523-4536-2018-02-77-85>

Надійшла 22 вересня 2018 р.